

TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)

Uluslararası Hakemli Dergi Yılı: 2023/Güz, Sayı: 5

ISSN 2792-0879

Târîh-i Cihângüşâ'da Türkler ve Türkçe*

Nurcan YILDIZ**

Öz

Cüveynî'nin Târîh-i Cihângüşâ'sı Moğol İmparatorluğunun gelişmesi ile ilgili yazılmış birinci elden bir kaynaktır. Eser, edebî açıdan büyük öneme sahiptir. Tarihi olarak da Moğolların gelişmesini, Selçuklu ve İsmaililerin durumunu ortaya koyan bir belge durumundadır. Üç ciltten oluşan eserin birinci cildi, Cengiz Han'ın yükselişi, başarıları ile Güyük ve Çağatay Hanların ölümüne kadarki kısmı anlatır. İkinci cildi Harezmsahlara, özellikle Kutbeddin Muhammed ve oğlu Celaleddin'in tarihiyle birlikte Orta Asya'daki Moğol öncesi Türk hanedanları ile Hülagü Han'a kadarki Moğol varislerine dair bilgiler verir. Üçüncü cildi ise Hülagü Han'ın Batı yönüne seferlerini, Hasan Sabbah ve İsmaililerin de tarihini nakletmektedir. Devrinin olaylarını kayıt altına alan bu değerli eserde Türkler ve dönemin Türkçesine dair bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerden yola çıkılarak hazırlanan makalede, Cüveynî'nin Târîh-i Cihângüşâ'sı Türkoloji ve Türkçe bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır. Önce Târîh-i Cihângüşâ hakkında, bu eserin önemi ve eserde yer alan çeşitli Türk boylarına ait bilgiler verildikten sonra, eserde tespit edilen ve Moğol teşkilatlanmasında son derece etkili olan Türkçe adlandırmalar ve terimler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Cihângüşâ, Cüveynî, Târîh-i Cihângüşâ, Türkçe, Türkler.

Tarihî devirlere ait bir konunun değerlendirilmesi esnasında, incelenen dönem içerisindeki devletlere ait resmî yazışmalar veya resmî tarih yazıcılarının yazmış olduğu eserler birincil kaynak statüsünde kabul edilebilir. Genel manada bu yazışmalarda diplomatik, sosyal, idarî, askerî, ticari alanlara ait önemli kayıtlar yer alır. Bu kaynaklar kayda geçirilirken karşılıklı ilişkilerin olduğu toplumla alakalı yalnızca devletler arası diplomatik, sosyal, idarî, askerî, ticari alanlara ait verilere erişilmez. Devlet insanlarının adları, ikili ilişkilerin gerçekleştirildiği mekân adları, o bölgeye has kullanılan kelimeler veya özel adlar vd. dilsel malzeme olarak kayıt altına alınmış olur. Bir yer adının o dönemde nasıl anıldığı, toplum içerisinde nasıl adlandırıldığı da kaynaklarda yer alabilir. İkili ilişkileri gerçekleştiren devletler aynı dili konuşmuyor ve/veya aynı resmî yazı dilini kullanmıyorsa yazışmalar ortak bir üst dilde veya her iki dilde de hazırlanarak imzalanabilir. Bu diplomatik ilişkileri devlet arşivlerindeki kaynaklardan takip etmek mümkündür. Devlet arşivlerinin yanı sıra tarihe kaynaklık eden bir diğer kaynak türü de ilgili devirde yaşayan insanlar tarafından kaleme alınan eserlerdir. Bu eserlerde bazı devlet görevlilerinin yöneticilerinin talimatıyla devletlerinin tarihini kaleme aldığı da görülür. Resmî tarih yazıcılarının görevlisi bulunduğu devletin tarihi ile

* Geliş tarihi: 09.10.2023

Kabul Tarihi: 19.10.2023

Atf: Yıldız, N. (2023). Târîh-i Cihângüşâ'da Türkler ve Türkçe. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 5: 50-65.

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi, Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, İSTANBUL/ TÜRKİYE. E-posta: nurcanyildiz1864@gmail.com ORCID: 0000-0002-0508-6945

ilgili objektif olup olmadığının değerlendirmesi ise ayrıca bir tartışma konusudur. Bunun için diğer arşiv kaynakları veya dönem eserleri ile mukayeseli bir biçimde değerlendirilerek analiz edilmesi daha uygundur. Mukayese edecek kaynağın az olması durumunda eldeki mevcut kaynaklar birincil kaynaklar durumundadır. Bu kaynakların bulunamama sebebi bazen doğal afetler sonucu yok olan kütüphane ve arşivler olabilmektedir. Günümüze ulaşmayan/ulaşamayan kaynaklar söz konusu olduğunda, onlardan döneminde faydalanılarak oluşturulmuş diğer eserler, kaynak eser statüsü kazanır. İnceleme yapılan dille ilgili kaynak olmaması durumunda araştırmacılar çeviri kaynaklara başvurur.

Türkler ve Türkçe ile ilişki üzerine inceleme yapılan bu çalışmada kaynak eser *Târîh-i Cihângüşâ*'dır. Bu eserin aslı Farsça olarak kaleme alınmış bir dünya tarihidir ancak Cüveynî ve ailesinin birçok ferdinin çeşitli devlet kademelerinde görevde olması ve bu görevler esnasında gittikleri -özellikle Mâverâünnehir vd.- bölgelere daha çok yer vermesi dolayısıyla topyekûn bir dünya tarihi sıfatı taşımadığı düşünülebilir.

Moğolların Cengiz Han'dan önceki durumunu anlatarak başlayan *Târîh-i Cihângüşâ*, Cengiz'in ortaya çıkışı ve hükümdarlığı süresince yaptığı çeşitli seferler, fetih ve kuşatmalardan bahseder. Bunun yanında yalnızca çeşitli tarihsel olayları nakleden bir devlet arşivi kaydı değildir, kaleme alınırken çeşitli halk inanışlarını da kayda geçtiği bir eser niteliği taşır. Bu bağlamda halk bilimsel araştırmalara da kaynaklık edebilecek potansiyele sahiptir ancak incelemelerde bu temaya uygun bir yayın tespit edilememiştir. *Târîh-i Cihângüşâ*'da geçen olayların arasında yer yer konuya uygun hadisler, ayetler ve kısa hikâyeler anlatılmıştır. Bu aktarımlar o dönem eserlerinde sıkça rastlanan bir üslup özelliğidir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu ayrıntılar üzerinde detaylıca durulmuştur. Bu eserin Türkologlar açısından son derece önemli özellikleri şunlardır: İçerisinde yer alan birçok olayın Türkistan toprakları ile bağlantısı vardır; o dönem Türkçesi ve Moğolcasına ait çeşitli kelimeler gerek eserin olaylarının geçtiği kısımlarında gerek sözlük bölümünde Farsça açıklamaları ile kayda geçmiştir.

Târîh-i Cihângüşâ ve Önemi

Târîh-i Cihângüşâ, temelde Alâüddin/Alaaddin Atâ Melik Cüveynî tarafından 658(1259) yılında kaleme alınan bir dünya tarihidir. Eseri önemli kaynaklar konumuna getiren en temel etken Cüveynî ve ailesinin tarihsel süreçteki önemidir. Cüveynî kendi şeceresini Abbasi vezirlerinden Fazl b. Rebî'e kadar çıkarmaktadır (Cüveynî, 2013, s. 7). Sadece Cüveynî'nin değil, ailesinin birçok ferdinin çeşitli devlet kademelerinde görevde olması göze çarpmaktadır. Bu durum, aile fertlerinin yazmış oldukları eserleri birincil kaynak konumuna getirmektedir; çünkü bahsi geçen dönemlerde devlet yöneticileri bir yere sefere gittiklerinde kalabalık bir kadro ile hareket etmekteydi. Bu seferlerde kayıtları tutmak üzere vezirler ve yazıcılar da bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Cüveynî ailesi idi. Bu ailenin tarih sahnesinde önemli bir yer edinmeleri, Selçuklulardan Sultan Sencer'in divanında şöhret bulan Kâtib

el-Cüveynî ile başlamıştır. Hicrî 588 (M. 1198) yılında Hârizmşah Sultan Tekiş, son Selçuklu Sultanı Tuğrul'a kesin bir darbe vurmak üzere Rey üzerine yürüdüğü sırada, Alaeddin'in dördüncü atası Bahaeddin Muhammed, Cüveyn'de Sultan'ın hizmetine girmiş, Cüveyn ailesi bu şekilde Hârizmşahlar'a intisap etmiştir. Daha sonra Alaeddin'in büyük babası Şemseddin Muhammed bin Muhammed bin Ali Cüveynî de Muhammed Hârizmşah tarafından müstevfi-i dîvan görevine tayin edilmiştir (Günaltay, 1991, s. 219-220). Çalışmanın konusunu oluşturan eserin yazarı Atâ Melik Cüveynî ise yaklaşık 17-18 yaşlarında Emir Argun'un hizmetine girmiş ve gençliğinin ilk yıllarında divanda görev alarak Argun'nun en gözde kâtipleri arasına girmiştir (Aylar, 2017, s. 30). Bu sebeple Cüveynî'nin kaleme almış olduğu *Târîh-i Cihângüşâ*, birincil elden kaynak durumundadır.

Atâ Melik Cüveynî, on yıl boyunca Moğol ülkelerinin çeşitli yerlerine gitmiş, Mâverâünnehir, Türkistan, Çin ve Maçin'e kadar Moğol ve Uygur bölgelerine birkaç defa yolculuk etmiş ve bu sırada meydana gelen olaylara bizzat tanık olmuştur (Aylar, 2017, s. 31). Eserin içinde yer alan bazı pasajlar, yazarın gözlemlerine dayanarak olayları kaleme aldığı fikrini uyandırmaktadır. Bunun yanında sözlü kaynaklardan yararlanarak kaleme aldığı pasajlar da vardır. Yirmi yaşına kadar Emir Argun'un özel kâtipliğinde bulunan Cüveynî, Hicrî 645 (M. 1247) yılından başlayarak Hülagü'nün hizmetine girmiştir ve Hülâgu'nun ölümüne, yani 19 Rebiülâhir 663 (M. 1264) tarihine kadar tam bir bağımsızlıkla Bağdat'ı idare etmiştir (Günaltay, 1991, s. 223-224). Gerek ailesinden gerek kendi tecrübeleri ve sefer yaptığı yerlerde edindiği bilgilerden yola çıkarak eserini kaleme alan Cüveynî, eserine *Târîh-i Cihângüşâ - dünüya tarihi-* adını vermiş olsa da içerisinde yer alan birçok olayın Türkistan toprakları ile bağlantılı oluşu sebebiyle o dönem Türkçesi ve Moğolcasına ait çeşitli kelimelerin gerek eserinin olaylarının geçtiği kısımlarında gerek sözlük bölümünde Farsça açıklamaları ile kayda geçmiş olması son derece önemlidir.

Eserde yer yer Türklere ait çeşitli halk rivayetlerinin de kayda geçtiği görülür. Türk şehirlerine ve yaşayış biçimlerine dair bazı yorumları nispeten taraflı dursa da devletin resmî tarihçisi konumunda oluşu sebebiyle bu durum normal karşılanabilir.

Târîh-i Cihângüşâ kaleme alınırken olayların arasında yer yer konuya uygun hadisler, ayetler ve kısa hikâyeler anlatılır. Bu hikâyeler kimi zaman Cüveynî'nin halktan duyduğu rivayetler olup kimi zaman başka kaynaklardan okuduğunu söylediği bazen de kaynak göstermediği alıntılardır. Bunun yanında eserin belirli kısımlarında bazı durum ve olayların estetik bir biçimde resmedildiği görülmektedir. Eserin kullandığı Farsça sıradan bir Farsça olmayıp katmanlı durumdadır. Bazı cümleler sıradan kayıtlar gibi görünmekle birlikte hikâyelerin ve birtakım seçilen kelimelerin arkada gizli siyasi eleştiriler içerdiği gözlenebilir. Yine devletin resmî tarihçisi oluşu sebebiyle yazmış olduğu eser çokça okunmuştur, ondan esinlenerek veya ona zeyl yazarak kaleme alındığı kayıtlara geçen birden fazla tarih kitabı vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:

1. Cihângüşâ'nın bazı nüshalarına eklenen, Hülagü tarafından Bağdat'ın alınışıyla ilgili olarak Nasıreddin Tûsî'nin yazdığı tarihçe Cihângüşâ ile birlikte değerlendirilir.
2. Abdullah bin Fazlullah Şirazî'nin 699-727 (1299-1326) yıllarında yazdığı Târîh-i Vassâf Cihângüşâ'nın özetini andırır.
3. Safiyyüddin Muhammed bin Ali bin Tabataba'nın da Kitâb el-Fahrî adıyla tanınmış tarihini yazarken birçok olayları Cihângüşâ'dan aldığı düşünülmektedir (Günaltay, 1991, s. 231-232).
4. İbnu'l-İbrî Grigoriyus'un Târîhu Muhtasari'd-Düvel'inin Moğollar bahsinin Cihângüşâ'yı temel aldığı düşünülmektedir (Günaltay, 1991, s. 199).
5. Uluğ Bey tarafından kaleme alınan Ulus-ı Erbaa-i Cengizi, Câmi'ü't-Tevârîh, Cihângüşâ ve Zübdetü't-Tevârîh'in bir özeti gibi kabul edilir (Günaltay, 1991, s. 382).
6. Mirhond b. Havend Şah b. Mahmud'un Ravzatü's-Safâ'sının içinde yer alan bazı bilgilerin Cüveynî'den alındığı tespit edilmiştir (Barthold, 2018, s.150).
7. Reşidüddin Fazlullah'ın 710 (1310-11) yıllarında yazdığı Câmi'ü't-Tevârîh'in de bazı kısımlarında Cihângüşâ'dan yararlandığı düşünülmektedir (Cüveynî, 2013, s. 55).

Edward G. Browne'un kaydettiğine göre Paris'te Ancien Fonds Persan no.69, supplément persan 205,206,1375,1556,1563 numaralı koleksiyonlarda; Londra'da British Museum Or.155'te; Ethé's Catalogue 170'te; Oxford'ta Fraser koleksiyonu 154'te; Ouseley Add.44'te; Manchester'da Lord Crowford's Collection no.184'te; Gotha'da Persian 33 numarada; Leyden'de cod.1185'te ve Viyana'da N.F. 217'de kayıtlı çeşitli kopyaları vardır (1904, s. 27-43). Browne'un İstanbul'da olduğunu söylediği dört kopyadan yalnızca Nuruosmaniye Koleksiyonu'na 34 Nk 3103 koduyla kayıtlı 211 yapraklık olanı tarafımızca bulunmuştur. Osmanlı Arşivlerinin birleştirilmesi sürecinde nüshaların bir araya getirilmiş olabileceği ihtimaller arasındadır.

Târîh-i Cihângüşâ ve Cihângüşâ'da Çeşitli Türk Boyları

Moğolların Cengiz Han'dan önceki durumunu anlatarak başlayan, Cengiz'in ortaya çıkışı ve hükümdarlığı süresince yaptığı çeşitli sefer, fetih ve kuşatmaları anlatarak devam eden eserin ilk cildinde Türklerle ilgili ilk konu, Uygur yöresinin alınmasıdır. Bu konu başlığında sefer düzenlenen Uygur bölgeleri, bölge halkı ve onların çeşitli inanışları ile töreleri, mevcut yöneticilerinin isimleri ve Farsça açıklamalarıyla bazı özel isimler geçer. Bu ve ilerleyen tüm başlıklarda Türklere ait özel isim, yer adı, eşya isimleri vb. unsurların ne olduğu tek tek açıklanmıştır. Cengiz Han sarayında ve ordusunda yer alan Uygur Türkü kökenli birçok devlet adamının varlığı kayda geçmiş; bu devlet

adamlarının bir kısmı Cengiz Han adına çeşitli fetihlerde yer almıştır. Bazı şehirlerin alınmasında bu devlet görevlilerinin etkin olduğu göz çarpmaktadır. Yine bu Uygur devlet adamlarının etkisi ile Uygur harflerinin saray içerisinde muteber olduğu ve bazı devlet yazışmalarının bunlar ile yapıldığı kayıtlarda bulunmaktadır. Cüveynî de Moğol Merkez ve Saray Teşkilâtında çok sayıda görev alan Uygurları aşağıdaki ifadelerle anlatmaktadır:

Uygur Dilini ve Yazısını büyük bir hüner ve bilgi ile bilirler. Şimdi her başiboş isyan elbisesi giymiş emir; her ücretli işveren; her hilekâr vezir; her talihsiz kâtip; her yeni yetme müstevfi; her müsrif hazine sahibi (müşrif); her iblis divân muavini (muavin-i divân); her eşeğin kıçığı, büyük; her öğrenci saygı ve makam sahibi; her süpürgeci muhafız sahibi; her zalim âmir; her çer çöp, adam yerinde; her alçak, reis; her hain, iktidar sahibi; her sarıklı, saygı duyulan bilgin; her deveci malının çokluğu yüzünden güzellerle meşgul; her hamalın şans eseri durumu düzelmiş... (Cüveynî, 2013, s. 74).

Burada dikkat çeken Cüveynî'nin kullandığı tanımlayıcı kelimelerdeki yanlışlıktır. Bunun sebebinin bulunduğu devlet kademesini kaybetmeme korkusu olduğu düşünülebilir.

Eserin çeşitli tarihî olayları kaydeden bir devlet arşivi kaydı olmadığı ve kaleme alınışı esnasında çeşitli halk inanışlarının da kayda geçtiği bir eser olduğu ibareler şunlardır:

Uygur inanışına göre onların doğup ortaya çıkmaya başladıkları yer, Ögedey Kağan zamanında kurulan şehrin de adı olan Karakurum (Karakorum) adındaki bir dağdan kaynaklanan Orhun nehri sahilidir. Karakurum Dağı'ndan ondan başka 30 nehir daha çıkar. Her nehrin sahilinde ayrı bir kavim yaşar. Orhun sahilinde ise iki Uygur kavmi yaşar (Cüveynî, 2013, s. 102).

Bu satırlarda ve eserin genelinde yer alan sosyal hayata ait çeşitli unsurların olaylar arasına serpiştirilerek aktarıldığı tespitinin yapılması mümkündür. Bu durum, Târîh-i Cihângüşâ'yı sıradan bir vakanüvis tarafından kayda alınan bir arşiv kaydı olmanın ötesine taşımaktadır. Karakurum (Halha Moğolcada "Harhorin", geleneksel Moğolcada "Kara Kurum") Moğolistan İmparatorluğu'nun 13. yüzyılda başkentidir. Bu alan muhtemelen Moğolistan'ın en eski tarım alanlarından. Bir süre Harzemşahlara ait olan Karakurum, 1218/19 yıllarında Cengiz Han'ın saldırısına uğramıştır. Kenti ele geçiren Moğol Devleti 1220'de yeni bir başkent oluşturma isteğiyle kenti yeniden yapılandırmaya başlamıştır (Esin, 1978, s. 120). Eserde Uygur memleketi sınırlarında yer alan şehir halkının Hristiyan olduğu, Körküz/Körgüz'ün bölgeye geldikten sonra onların soyunu kuruttuğu, Hoço/Karahoço/Kara Hoca adlarıyla şehrin de yine Hristiyan nüfustan temizlendiği kaydedilmektedir. Eserde bahsi geçen Uygur şehirlerinden biri de Beş Balık'tır. Beş Balık şehrine önceden Kuman dendiği kaydı ilgi çekicidir. Uygurların ismi ile ilgili de Uygurlara (ülke ve halkına) eskiden 'tokuzguz' (tokuz Oguz; yani Oguz kabilesi yani Oguz han nesli dendiğine dair bilgiler

vardır. Beş Balık yakınlarında Urumçi bulunmaktadır. Câmî'ü't-Tevârîh'te de bu bölgenin aynı adla kaydedildiği ve bu bölgeye yakın bir de Kitan yer isminin de geçtiği; bunların Uygurların dilinde seçilmiş özel adlar olduğu belirtilmiştir. Şehirleri yakıp yıkıp yok etmekle bilinen Moğolların Ordu-Balık şehrini yıkmayıp Oktay Kaan (1229-1241) zamanında tekrar şehri inşaya başlaması da dikkate değerdir. Bunun için Karakurum'un inşası sırasında Ordu-Balık'ta Kıtayların tahribi sonrası harabe hâline gelen yapı kalıntılarının kullanıldığı kaydedilmektedir. Ordu-Balık harabelerinden çıkan taşların bir kısmının üzerinde yazılar olduğu, fakat bunları bölgede okuyabilecek kimse bulunmadığı için Hitay (Kansu)'dan bu metinleri anlayan insanlar yani Sarı Uygurlar getirtilip bunların kaydedildiği ve Cüveynî'nin eserini kaleme alırken bu yazılardan ve mahallî rivayetlerden yararlandığı, bu rivayetlerin yer yer destansı kimlik kazandığı hatta Uygurların yöneticisi Bügü Han hakkındaki rivayetlerin onu Efrasiyab'la eşdeğer tutacak kadar büyüdüğü eserde geçmektedir (Cüveynî, 1912, s. 40-43). Şehirler dışında özel isimler de metinde yer almaktadır. Târîh-i Cihângüşâ'da yer verilen -Göç Destanı'nda geçen- şehzadelerin en büyüğüne Sankur (Songur) Tekin, ikinciye Kotur Tekin, üçüncüye Tukul (Tükel) Tekin, dördüncüye Or Tekin, beşinciye de Buku (Böğü) Tekin isim ve unvanları verilmiştir (Cüveynî, 1912, s. 102-104).

Uygurların inançları hakkında putperest oldukları kaydını düşen tarihçi, din adamlarının “kaman” dedikleri kişiler olduğunu söyler. Kamanların sözlerine göre hareket etmelerinin, ilimde geri olmalarına sebep olduğunu düşünür ve onları bu yönüyle eleştirir (Cüveynî, 2013, s. 104).

Uygur ülkesinin fethi bahsinde, ülkenin yöneticisi olarak kayda geçen İdikut, İduk Kut şekliyle Orhon Yazıtları'nda (Bilge Kağan Yazıtı Doğu 25 satırda) geçer (Tekin 1988: s. 47). Merv'in alınması konusunda Sultan'ın kılavuzları içerisinde Türkmenler olduğu ve bunların lideri Buka'nın onları Cengiz'e teslim olmamaya çağırdığını kaydeden Cüveynî, insanların Tatar ordusuna teslim olmadığını, Buka ile birleşip savaştığını yazar. Bu bize o dönemde Türkmen adlandırmasının ortaya çıktığı sonucunu verir. Cengiz Han'ın ordusunda yer alan askerlerin Tatar olarak adlandırılması da bize Moğol-Tatar karışık adlandırmasının devam ettiğini, günümüz Tatar adlandırmasının sonradan şekillendiğini düşündürür.

Uygurlar ile ilgili bölümlerin ardından Fenakend, Hocend, Mâverâünnehir, Buhara ve Semerkant'ın fethi bahisleri gelir. Bu bahislerde Timur Melik'ten ve onun hayatından bahsedilir. Timur bahsinin son derece kısa alınması ve Timur'un adeta Cengiz'den kaçmış gibi yansıtıldığı hatta köşeye sıkışmış olarak gösterildiği “Timur Melik, yanında çok az adamı kalmış olmasına rağmen kararlı bir şekilde savaşıyor, teslim olmuyordu. Sonunda yanındaki birkaç kişi de öldürüldü. Biri kırık üç okla bir yaydan başka bir şeyi de kalmadı.” (Cüveynî, 2013, s. 127) ibareleri dikkat çekicidir. Moğolların girdikleri her yere yalnızca yakıp yıkmak için girdiği, çoğu kez sebepsiz işgallerde bulunduğu söylentilerinin yayıldığı ve insanlarda bir Moğol korku efsanesi oluşması dönemin devlet adamlarını ve tarihçilerini rahatsız etmiş olacak ki Cüveynî, Buhara'ya yapılan seferin peygamberlik iddiasında bulunan bir kişiyi ortadan kaldırmak için düzenlendiğini, Mahmud Yalavaç adlı bir devlet adamının

“Birkaç kötü insan yüzünden binlerce insan nasıl öldürülür? Bu kadar yıl harcanan gayret ve çabalar sonunda imar edilmiş olan bu şehri, bir cahil yüzünden yok etmek insafa sığar mı?” diyerek şiddet taraftarlarına karşı çıkması sonrası devlet görevlilerini ve Ögedey Han’ı ikna ederek yağmayı engellediği kaydedilmiştir (Cüveynî, 2013, s. 141). Yalavaç Ailesinin Uygur olduğu düşünülmektedir. Kaynaklar Mâverâünnehir, Harezm ve Horasan’ı Uygurların yoğun olarak yaşadıkları yerler olarak göstermektedir. Moğollar, ele geçirdikleri bu toprakları ve halkını ancak, Uygur kültür ve dilini bilen şahsiyetler tarafından idare edebilirlerdi. Zorunlu ve akıllı bir politikanın gereği Uygur olmaları kuvvetle muhtemel Yalavaç Ailesi de bu konudaki en etkin ve yetkin kişilerdi.

Târîh-i Cihângüşâ’nın birinci cildi Çağatay Han’ın bahsi ile biter. Eserin ikinci cildi Harezm Sultanlarının devletinin aslı, hükümdarları ve bölge ile ilgili karşılıklı kuşatmalarından bahislerle başlar. Harezmşahların hükümdar değişimlerini kısa kısa anlatarak devam eden ikinci ciltte makalenin konusunu ilgilendiren kısım, özel adlar, şehir isimleri ve aralarda yer alan hikâye parçalarıdır. Metinde geçen Kur’an ayetleri ve hadisler Arapça olarak eserin içine alınmış; bazı kısımlarda Farsça açıklamaları yapılmış olduğundan, konuları birbirine bağlamak ve sanatlı söyleyişi güçlendirmek haricinde Türk dili veya kavimleri ile ilgili bilgi vermez. Eserde Kanglı ev Kıpçaklarla ilgili de kıymetli bilgiler vardır. Kıpçakların Harezmşahlar devleti içindeki rolünü Cüveynî’nin bu değerli eserinden öğrenmek mümkündür. Cengiz Han’ın henüz hayatta iken topraklarını oğulları arasındaki taht kavgasını engellemek için paylaştığı bilinmektedir. Bu konuda Cüveynî’nin verdiği bilgiye göre “Cengiz Han, büyük oğlu Cuci (Tuşi)’yi av işleriyle Saksın, Bulgar ve Tatar atlarının değdiği yerlerden Kayalığ ve Harezm Bölgesine kadar görevlendirmiş; Çağatay’a adliye işleriyle Uygur şehirlerinden Semerkand ve Buhara’ya kadar olan yerleri vermiştir. Ögedey (1229-1241) danışmanlık işleriyle İmil ve Kunak Bölgeleriyle Cengiz Han’ın ölümünden sonra Hitay ve Uygur şehirlerinin yönetiminden sorumlu tutulurken, en küçük oğlu Tuluy’a ise askerî işlerden sorumlu olarak oturduğu yer Tula, Onon ve Kerülen arasında olan Moğolların ülke dairesinin merkezinde oturmak düşmüştü (Cüveynî, 2013, s. 95). Cüveynî, Karluk ve Kanglı Türklerinin Balasagun civarında yaşadığını, Harezmşâh Alâeddîn Muhammed’in annesi Terken Hatun’un Kanglı oymağından olduğunu, bu nedenle kabile mensuplarının Terken Hatun tarafından daima himaye gördüklerini ve yönetimde söz sahibi olduklarını kaydeder (Cüveynî, 2013, s. 337). Bu şehir ve boy adlarının yazımında Türkçe söylenişlerinin esas alınarak kayda geçtiği göze çarpar. Harezm bölgesindeki iktidar olma savaşıdan bahsedip Atsız, Sultan Şah, Tekiş, Sancar Şah, Alaaddin Muhammed Harezmşah gibi isimlerden tek tek bahseden Cüveynî, ardından fetih hareketlerini anlatmaya başlamıştır. Bu isimlerin ordularında değişik Türk boylarından askerler olduğu zikredilmektedir. Türk geleneklerinde ve anlatılarında sıkça işlenen “rüya motifi”nin de bu hükümdarlar arasında itibar gösterilen bir kutsiyet kazanma yolu olduğunu, Atsız’ın Sultan Sancar’ın dara düştüğü bir anda yetişip zorda olduğunu rüyasında gördüğünü söylediği ve bunun sonrasında

yine buna benzer olaylarla yükseldiği kaydından anlamak mümkündür (Cüveynî, 2013, s. 256). Fakat sonrasında topladığı güç etkisiyle isyan eden Atsız'ın görev yeri değiştirilmiştir. O dönem Oğuzlar ile Harezmsahlar arasındaki çekişmelerin olduğu bölgelere gönderildiği bilinmektedir. Yine aynı dönem Karlukların ve Türkmenlerin Harezm ülkesine göçlerinin olduğuna dair kayıtlar vardır. Azerbaycan bölgesinin Ata Beg'i Öz Beg'in de taht kavgası sonrası kardeşinden kaçarak Harezm ülkesine sığındığı bilinmektedir. Bu da bize Türk boyları arasındaki ayrılmaların ve çekişmelerin o dönemde de son derece keskin olduğunu göstermektedir. Yine taht çekişmeleri dolayısıyla kendi bölgelerinden kaçan beylerin Harezm ülkesine sığınması, o dönem Harezmsahların güçlü olduğunun bir göstergesidir. Komutanları ve valileri kanalıyla fetihlere devam eden Harezmsahlar, Buhara'nın ardından Mâverâünnehir bölgesine ulaşmıştı. Buranın fethindeki amaç bölgenin Müslüman olmayan Hıtayılıların zulmü altındaki Türk boylarını kurtarmaktı. Burada Harezmsahların İslam bayraktarlığı ve Müslümanların koruyucusu olma görevini yüklediği gözlemlenmektedir. Fetih için gidilen bölgeler içerisinde Hindistan ve Gürcistandaki bazı bölgeler de vardır. Gürcistan'daki bazı bölgelerde o dönem Gürcü, Alan, Sarir, Lagz, Kıpçak, Suan, Abhaz, Şanet yöneticileri olduğu, bu bölgenin karışık ordusu ile Sultan'ın ordusu arasında bir savaş gerçekleştiği, bu savaş esnasında Kıpçakların (Kıpçak) saf değiştirdiği kayda geçmiştir (Cüveynî, 2013, s. 369). Moğollar Horasan bölgesine geldiğinde, Mahan eyaletinde yerleşik olan Kayıhanlı isimli küçük bir Türkmen kabilesi, Moğollardan dolayı batıya doğru göçe başlamıştır ve Ahlat memleketine yerleşmiştir. Moğollar Ahlat bölgesine tahribe geldiğinde Kayıhanlı kabilesi Küçük Asya (Anadolu) içine çekilmiştir. O zaman 440 aile ve çadırdan oluşan bu kabilenin reisi Ertuğrul, Selçuk Rum Sultanına müracaat ettiğinde Sultan onu Bizans İmparatorluğu ile olan hudut üzerinde Ankara civarında yerleştirerek "uç beyi" unvanı vermiştir. Bizanslılara karşı ettikleri fütühat ile Ertuğrul arazisini biraz daha büyütüştür. Vefatından sonra yerine oğlu Osman geçmiştir. 1300 senesinde başkenti Konya olan Selçuklu hükümetini Moğolların devirmesi sonrası Selçuklu hükümetinin vilayetlerindeki kumandanlar bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu sırada Osman Bey de bağımsızlığını ilan ederek "sultan" unvanını almış ve Devlet-i Osmaniye'yi kurmuştur (d'Ohsson, 2008, s. 123-125). Bağdat ve Ahlat bölgesine de fetih için gelindiği; Ahlat bölgesinde çeşitli Türk ve Türkmen boylarından insanların yaşadığı, Ahlat'ın çevresindeki birkaç bölgenin ardından Rum diye anılan Anadolu'ya da çeşitli seferler yapıldığı bilinmektedir. Bir süre sonra Harezmsahların bölgeleri ile Moğolların bölgeleri birbirine komşu hâline gelmiştir ve iki unsur arasında zaman zaman karşılıklı çatışmalar gerçekleşmiştir. Sultan Celaleddin ile Moğol ordusu Gazne'de karşılaşmış, savaş sonrası Moğollardan kalan atlıların paylaşılması konusunda Halaclar, Türkmenler, Gurlular ve Harezmîler arasında kavga çıkmıştır. Bir türlü anlaşma sağlayamayan askerlerin büyük bir bölümü birbirlerini öldürmüş, sağ kalanları ise Moğol askerleri yok etmiştir (Cüveynî, 2013, s. 386-389). Halac/Halaç/Halaciler adlarıyla bilinen boyla ilgili 17. yy. Osmanlı tarihçisi Ahmed, Tarih-i Münecimbaşı'nda onların aslında Arap olup Türk kabileleriyle karışmış ve göçebe hâlde Sind ile Ganj arasında yaşayan bir kavim olduklarını yazar. Moğolların burada Türk boyları arasındaki

çekişmeden faydalandığı görülmektedir. Harezmşahlar ve Türk boyları arasında taht kavgaları sürerken Moğollar arasında da toprak ve taht kavgaları sürmekteydi. Moğol yöneticileri ve valileri de sıkça değişmekteydi, bu yüzden birden fazla kurultay gerçekleşmiştir. Bölgeler tekrar paylaştırılmıştı, yeni bitigçiler atanmış ve yarlıklar dağıtılmıştı. Yeni bölgelerin paylaşımı ile ilgili kayıtların ardından *Târîh-i Cihângüşâ*'nın ikinci cildi sona erer.

Eserin üçüncü dildi bir münacat ile başlar. Ulug Noyan, Mengü Kaan, Hülagü ve onların soyundan gelenlerin çeşitli icraatlarını anlatır. Üçüncü cildin büyük bir kısmı hatta neredeyse tamamı İsmailiyye Tarikatı'nın zararları, Hasan Sabbah ve Alamut Kalesinin Hülagü tarafından nasıl ortadan kaldırıldığı ve Nizamülmük'ün durumu hakkındadır. Çeşitli ayet, hadis ve alim görüşleri ile İsmailiyye'nin sapkınlığı ve onlarla savaşmanın haklılığı ispata çalışılmıştır.

Eserde bir diğer önemli yer tutan kısım da Bulgar, As ve Rus bölgelerinin fethi ile Kıpçak ve Alan kabilelerini itaat altına almaları bahsidir. Ögedey Kaan'ın bu sayılan bölgelere şehzadeleri gönderdiği bilinmektedir. Bu şehzadeler içerisinde Rus bölgelerinde en etkili olan Batu olmuştur. Batu ve kumandanları 1238'de Prens Vladimir'in bölgesini kuşatmış, ardından Tataristan üzerinden Rus bölgelerine girmiştir. Kiev'den sonra Galicya'yı yağmalayan Batu ve Moğol ordusunun bir kısmı Lublin üzerinden Polonya'ya girmiştir. Moğol şehzadeleri halkı beş kola ayırmıştır. Moğol kumandanı Batu ile Kral Bela uzun dönem mücadele etmiştir. Bu esnada bölgede kırk bin çadırılık bir Kıpçak (Kuman) nüfusu olduğu düşünülmektedir. Dönemin Kıpçak kumandanı Kutan, Kral Bela tarafından Moğollarla iş birliği yapmak suçlamasına maruz kalıp öldürülmüştür. Moğollar ardından Peşte'yi yağmalamıştır. Bunun bir gerekçesi olarak bölgedeki Kazak nüfusunun kendilerine itaat etmesi gerektiği gösterilmiştir. Moğol saldırılarının verdiği tahribat artınca Papa 9. Greguar (1227-1241) Tatar adıyla andığı Moğollara karşı Haçlı Savaşı ilan ettiyse de çağrısı yankı uyandırmamıştır. Macar toprakları içerisine kaçan Kıpçakların peşini bırakmayan Moğollar 1285'te tekrar saldırmışlardır. Papa, Moğol istilası olduğu haberini yaymış, destek için çeşitli bölgelere mektuplar göndermiş ancak beklenen istila gerçekleşmemiştir. Moğolların Rus bölgelerindeki hâkimiyeti çeşitli prenslikler kanalıyla 15. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Altın Orda Hanlığı bu prensliklerden biriydi (d'Ohsson, 2008, s. 186-205). Buraya kadar zikredilenlerden anlaşılabilceği üzere Cengiz Han'ın kurduğu imparatorluğun etkisi yalnızca *Cihângüşâ*'da kayda geçen dönemlerle sınırlı kalmayıp oğulları, torunları, valileri hatta onun fetihleri sonucu farklı yerlere göçmek durumunda kalan muhtelif halkların tümü üzerinde yüzyıllarca devam etmiştir. Bu etkinin yalnızca Türk boyları ve devletleri içerisinde değil; Kuzey Kafkasya, İran, Rusya, Macaristan gibi topraklarda da etkili olduğu tespit edilmiştir. Eserin "Cihan Fatih" adını taşıması bu sebeple yerinde bir tercih olmuştur çünkü yalnız kendi devlet sınırlarını değil neredeyse tüm Dünya uluslarını etkilemiştir.

Cüveynî'nin *Târîh-i Cihângüşâ*'sının Türkiye'de üzerinde çokça çalışılan bir eser olmamakla birlikte dolaylı yoldan onun etkisiyle kaleme alınmış eserler kanalıyla Türk tarihçiliğini de etkilediği söylenebilir. İran İslam Cumhuriyeti içerisinde *Cihângüşâ* üzerine olan çalışmalar ise devam

etmektedir. Çünkü Farsça kaleme alınan ve genel itibariyle bugün İran İslam Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan şehir ve bölgelerden bahsetmesi onu öne çıkarmaktadır.

Târîh-i Cihângüşâ'da Türkçe

Eserin içindeki sözcükler ve kökenlerine ait başlıca bir neşir olmamakla birlikte Mustafa Mosevî tarafından kaleme alınan “Vajegan-ı Torkî ve Mogolî Tarih-i Cihanguşa-yi Cüveynî” adında bir makale, *Ayine-yi Miras* dergisinde *Dovre-yi Cedid*, *Sal-i Sevvom*, *Şomara-yi Sevvom* u *Çeharrom*, *Zemistan* sayısında yayımlanmış, bu yayının aslı açık erişimde olmadığından erişilmesi mümkün olmamış; fakat bu yayından çeviri yoluyla Türkçeye kazandırılan ve *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, cilt 6 sayı 13'te yer alan “Cüveynî'nin Tarih-i Cihângüşâ'sında Yer Alan Türkçe ve Moğolca Kelimeler” başlığı ile Umut Başar ve Nasrın Zabaeti Miandoab'a ait yayın incelenmiştir. Mosevî, ilgili yayında Moğolca ve Türkçeden geçmiş 107 kelime tespit etmiştir. Bunlardan 72 adedi en eski şekliyle Türkçe olarak değerlendirilmiştir. 13 örneğin diğer dillerden Türkçeye geçtikten sonra Türkçe algılanarak yayıldığı tespit edilmiştir. Eserin bir nüshasının sonunda yer alan sözlük kısmı bugün İran İslam Cumhuriyeti'ne ait *Kitabhane-yi Meclis-i Şura-yı Millî*'deki koleksiyonlarda yer almaktadır. Bu kısımda eserin içerisinde yer alan ve Fars dili konuşucuları tarafından anlaşılmayacağı düşünülen kelimeler tek tek açıklanmıştır. Bunların bir kısmı Moğolca bir kısmı Türkçe ve diğer dillerdendir. *Meclis-i Şura-yı Millî* koleksiyonu 85572/12032 numarada yer alan yazma 329 madde başlığı içermektedir. Madde başlıkları kırmızı, açıklamalar siyah mürekkeple yazılmıştır. Büyük bir bölümünü özel isim, ünvan ve yer adları oluşturmaktadır. Moğol teşkilatlanmasında Türkler son derece etkilidir. Bu sebeple adlandırmalar konusunda da Türklerden, dolayısıyla Türkçe terimlerden etkilenildiği bu eserde gözler önüne serilmiştir. Bu terimlerden bazıları şunlardır:

Noyan: (*çoğ. Noyad*) ünvanı Cengiz Han ailesi ile bir şekilde kan akrabalığı bulunan kişilere verilirdi. Noyan, bir binliğin ilk komutanı veya merkezdeki on binlikten sonra gelen kişidir. Bu terim Moğolcada, Uygurcada ve Arapçada kullanılmaktadır. Aynı anlama gelen Nogay terimi ise Uygurca olup diğer dillere de geçmiştir (Usul, 2016, s. 71).

Casah: Cengiz'in kanunlarının yazıldığı defter olarak geçen bu kelimenin Türkçe yasa kelimesinden geçtiği düşünülmektedir.

Tümen (çoğ. tümet): Kaşgârlı Mahmud'a göre “herhangi bir şeyin çok olanı” anlamına gelen kelime Moğolcaya Farsça kanalıyla geçmiştir (Usul, 2016, s. 72).

Ordu: Uygurlarda dört yanı surlarla çevrili kalelere “ordu” deniyordu. Eski şehirlerin surlarla çevrili kalelerin içerisinde kurulduğu tarihi gerçeği de düşünüldüğünde Uygur şehirlerinin birleşik isimlerinde de karşımıza şehirle bağlantılı olarak çıkan bu kelimenin zamanla evrilerek bir özel terim hâline geldiği ve Moğolca içerisinde Orda hâlini aldığı görülmektedir.

Ortak: Ticarete kullanılan bu terim karşılıklı alışveriş hâlindeki kişiler için kullanılmıştır (Cüveynî, 2013, s. 117, 211, 480, 481).

Aldamga/tamga: Devlet görevlilerinin görevli olduklarını tasdik eden evraklarda ve çeşitli yerlere gönderilen yarlıglarda kullanılır (Cüveynî, 2013, s. 159).

Tegin, Tarkan, İrkin gibi unvanlar da yine Ordu kelimesinde olduğu gibi askeriye kanalıyla Moğol ve Hitay dillerine geçmiştir. Bu ve bu gibi örnekler bize tüm toplumlarda olduğu gibi birlikte yaşayan farklı dil konuşuru unsurların birlikte yaşadıkları süreç içerisinde birbirlerinin dil ve kültürlerinden etkilendiğini göstermektedir. Kaynaklara göre Moğol boylarının 1218'e kadar ortak bir Moğol alfabeleri yoktu. Edindikleri alfabeyi de savaşlarda esir aldıkları ve Uygur yazısını bilen komutanlar kanalıyla öğrenip Cengiz Han'ın talimatı ile kullanmaya başlamışlardır. Uygur yazısı, ilk önce "Cengiz (Çingiz) Han Nizamnamelerini" (Barthold, 2017, s.54-55) toplamak için kullanılmıştır.

Sonuç

Alâüddin/Alaaddin Atâ Melik Cüveynî tarafından 658 (1259) yılında kaleme alınan Târîh-i Cihângüşâ, temelde bir dünya tarihidir. Ancak onu Türkoloji açısından önemli kılan yanı içerisinde yer alan birçok olayın Türkistan toprakları ile bağlantılı oluşu sebebiyle ve o dönem Türkçesi ve Moğolcasına ait çeşitli kelimelerin gerek eserinin olaylarının geçtiği kısımlarında gerek sözlük bölümünde Farsça açıklamaları ile kayda geçmiş olmasıdır. Ayrıca Cüveynî eserin kaleme alınışı esnasında çeşitli halk inanışlarının da kayda geçirdiğinden halk bilimsel açıdan da eserin incelenmesi gerekmektedir. İçerisinde yer alan kelimelerin müstakil bir fihriste veya dillere göre ayrımı bulunmadığından Türkçe, Moğolca veya diğer dillerle ilgili kelime ve kavramların tespiti ve diğer dil bilimsel çalışmaların yapılabilmesi için hem Farsça bilen hem de ilgili dilleri bilen uzmanların analizine muhtaçtır.

Kaynakça

- Alaaddin Ata Melik Cüveynî. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*. M. Öztürk (Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Aylar, M. (2017). Cüveyni Ailesi ve Haşîşîler'in Sonuna Kadar Ata Melik Cüveyni. *İran Araştırmaları Dergisi Journal of Iranian Studies*, 2(1), 22-43.
- Barthold, V. V. (2017). *Moğol istilâsına kadar Türkistan*. H. D. Yıldız (Der.). Kronik Kitap.
- Barthold, V.V. (2018). *Türkistan halklarının tarihi*. Astana Yayınları.
- Başar, U. & Zabeti Miandoab, N. (2018). Cüveynî'nin Tarih-i Cihângüşâ'sında yer alan Türkçe ve Moğolca kelimeler. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 693-714.

Browne, E. G. (1904). Note on the Contents of the Ta'rikh-i-Jahan-Gusha: or history of the world-conqueror, Changiz Khan, by 'Ata Malik Juwayni. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 27-43. <http://www.jstor.org/stable/25208602> (Erişim Tarihi: Ekim, 2023)

Cüveynî. (1912 1329-55/1911-37). *Tarih-i Cihan-Güşa*. M. Kazvinî (Nşr.). London.

Konstantin d'Ohsson, A. (2008). Moğol Tarihi. Bahadır Apaydın (Çev.). Nesnel Yayınlar.

Esin, E. (1978). *İslâmiyetten önceki Türk kültür târihi ve İslâma giriş*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Günaltay, Ş. (1991). *İslam tarihinin kaynakları -tarih ve müverrihler-*. Endülüs Yayınları.

Himmeti, R, Velipur. A. (2016). آداب حرب مغول در تاریخ جهانگشای جوینی. *Doğu Esintileri*, C. 4.

Mirza Mohammad Qazvini (1958). *The History of The World-Conqueror, 'Ala-ad-Din 'Ata-Malik Juvaini*. J. A. Boyle (Trans.). Harvard University Press.

Uşul, D. (2016). *İlhanlı döneminde Uygurlar*. Yayımlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. TTK Basımevi.

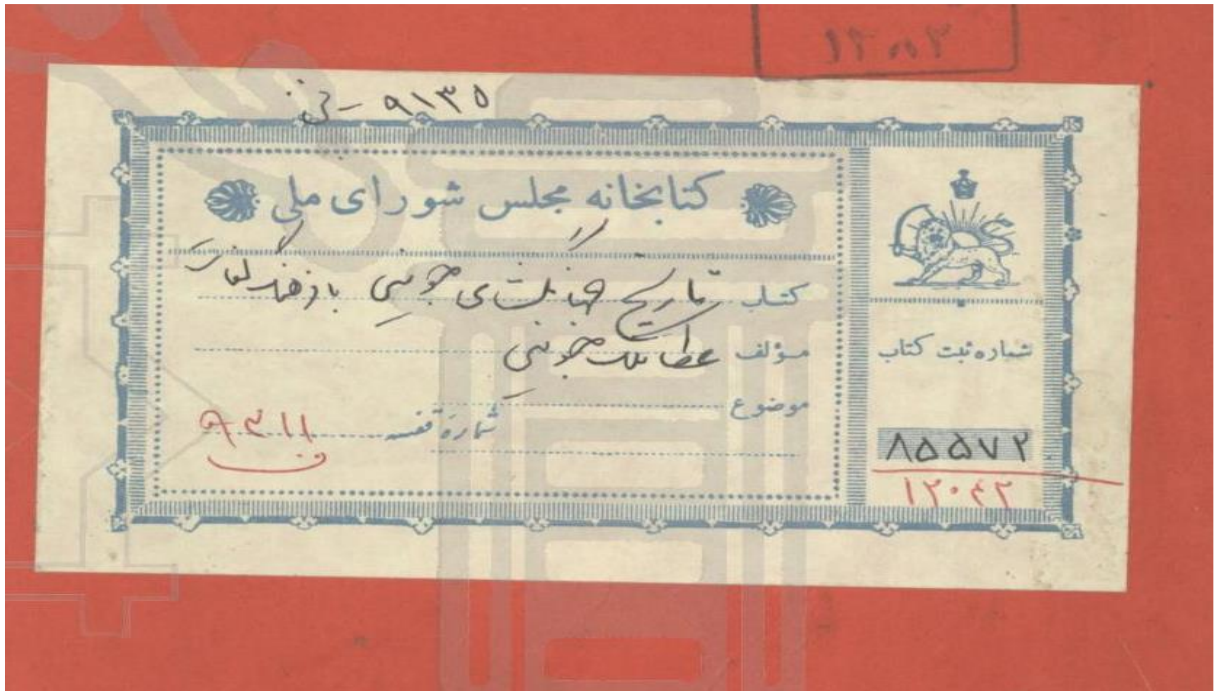
Linkler:

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=331885001&objectid=265844 (Erişim Tarihi: Ekim, 2023)

http://classicallit.ihcs.ac.ir/article_825_3f26e7050ae5e1b338d320a5d9b641b2.pdf (Ekim, 2023)

<http://www.yazmalar.gov.tr/eser/cihangusa/171154> (Erişim Tarihi: Ekim, 2023)

Ek 1: Eserden örnekler

اوتکین نوپان نام برادر چنگیز خان است

بغلان شهر است در ترکستان نزدیک بلخ

بالیغ و بالیق بمعنی شهر و ولایت است

تاشکند شهر معتبر است در ترکستان

توقاق حافظ و وزیر را نوبت
ترک بضم التاء اسم پسر اول یافت بن نوح علیه السلام است و نام خان اول خواجه
ترکستان هم ترک بوده است

خان بمعنی سلطان و حکمران است

فام بمعنی فیلسوف و حکیم و دانشمند است و فامان جمع فام است یعنی دانشمندان
علم نجوم و کائنات

باب الفاء
فرغانه شهر هپت در ترکستان از بلاد مشهوره ماوراء النهر طرف شرقی است که
غربیش سمرقند جنوبیش کوهستان بدخشان شمالیش المابغ و سیکه که انرا تورا
کوبند

پورت محل فامت کوبند

برایغ یعنی منشور و فرمان پادشاهان

Turks and Turkish in Târîh-i Cihângüşâ*

Nurcan YILDIZ **

Abstract

Târîh-i Cihângüşâ, is an often first-hand source on the development of the Mongol Empire. It is a sophisticated literary work and an essential account of the development of the Mongol Empire and Saljuks and Isma'ilis. The work covers (I) the rise and career of Çengiz Khan and his successors down to the deaths of Güyük and Çağatây, (II) the history of the K̄ārazmšāhs, especially Qoṭb-al-Din Moḥammad and his son Jalāl-al-Din, besides the pre-Mongol Turkish dynasties in Central Asia and the Mongol governors before the arrival Hulāgu Khan, (III) the rest of Mongol history to Hulāgu Khan's westward expedition besides the history of Ḥasan-e Şabbāḥ (q.v.) and the Isma'ilis. By the way, it gives us some information about Turks and Turkish in his period. In this article, we examined Târîh-i Cihângüşâ, in terms of Turchology and Turkish studies sight. Firstly, information about Târîh-i Cihângüşâ, the importance of this work, and the various Turkish tribes in the work will be given, and then the Turkish names and terms that are very effective in the Mongol organisation will be discussed.

Keywords

Cihângüşâ, Juveyni, Târîh-i Cihângüşâ, Turkish, Turks.

---

* **Date of Arrival:** 09.10.2023

Date of Acceptance: 19.10.2023

Citation: Yıldız, N. (2023). Târîh-i Cihângüşâ'da Türkler ve Türkçe. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 5: 50-65.

** PhD Student, Marmara University Faculty of Arts and Sciences, Department of Information and Records Management, ISTANBUL/TURKİYE. E-mail: nurcanyildiz1864@gmail.com ORCID: 0000-0002-0508-6945

Тюрки И Тюркский Язык В Произведении «Тарих-и Джахангушай»*

Нурджан ЙЫЛДЫЗ**

Аннотация

Произведение персидского историка Джувейни «Тарих-и Джахангушай» является первоисточником, написанным о развитии Монгольской империи. «Тарих-и Джахангушай» имеет как большое литературное значение, так и с исторической точки зрения проливает свет на тему становления и развития монголов и положение сельджуков и исмаилитов. В первом томе труда, состоящем из трех частей, описывается возвышение Чингисхана, его достижения и период до гибели Гуюк-хана и Чагатай-хана. Во втором томе представлены сведения об истории хорезмшахов, особенно Кутбедина Мухаммада и его сына Джелаледдина, а также домонгольских тюркских династий в Средней Азии и монгольских наследников вплоть до Хулагу-хана. Третий том повествует о походах Хулагу-хана на Запад и истории Хасана Саббаха и исмаилитов. Этот ценный труд, в котором зафиксированы события той эпохи, содержит информацию о тюрках и тюркском языке. Опираясь на вышеперечисленные сведения, в исследовании предпринята попытка проанализировать «Тарих-и Джахангушай» Джувейни в тюркологическом аспекте и с точки зрения языка. В работе рассматривается произведение «Тарих-и Джахангушай», его важность и данные, относящиеся к различным тюркским племенам. Наравне с этим, описываются тюркские названия и термины, выявленные во время проведения исследования, которые в свою очередь сыграли важную роль в процессе становления Монгольской Империи.

Ключевые слова

Джахангушай, Джувейни, Тарих-и Джахангушай, тюркский язык, тюрки.

---

* Дата поступления статьи: 09.10.2023 Дата принятия статьи: 19.10.2023

Цитирование: Yıldız, N. (2023). *Târîh-i Cihângüşâ'da Türkler ve Türkçe*. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 5: 50-65.

** Аспирант, Мраморноморский университет, факультет технических и филологических наук, кафедра информационного менеджмента. СТАМБУЛ/ТУРЦИЯ. Электронная почта: nurcanyildiz1864@gmail.com ORCID: 0000-0002-0508-6945